

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

موضوع: آثار باستانی

نام نام خانوادگی: سید حامد خادمی

نام استاد: رضایی

آثار باستانی

میراث فرهنگی [1] به آثار مادی و معنوی به جامانده از گذشته گفته می‌شود که بر هویت فرهنگی یک جامعه انسانی دلالت دارد و از آن جهت قابل توجه است که در شناخت زندگی گذشتگان مفید و مؤثر است و برای مطالعه جوامع، اقوام، و ملل گوناگون، و زین بازشناسی آثار مادی تمدن‌ها و سرن تشکلی و تکامل آنها سندی باارزش به‌شمار می‌آید.

برای هر ملت، شناخت گذشته برای ساختن آینده‌ای بر پایی هویت فرهنگی خویش اهمیت می‌طلبد. در حقیقت پویایی و بقای فرهنگی در آینده، نیازمند پیوستگی ملل دنیوز و امروز و فردای ملت‌هاست.

امروزه در آغاز هزاره سوم و عصر ارتباطات و جهانی شدن، وجه تمایز ملت‌ها از یکدیگر هویت فرهنگی است که ریشه در میراث فرهنگی دارد. از این‌رو، حفظ میراث فرهنگی برای یک ملت، پشتوانه حیاتی فرهنگی در آینده خواهد بود.

توجه به میراث فرهنگی پدیده نوینی است. در فرانسه، موزه لوور چهار سال بعد از انقلاب کبلی فرانسه، یعنی در 1793 با نام موزه ملی فرانسه افتتاح شد و در انگلستان لایحه حفظ میراث فرهنگی در 1882 به تصویب رسید. در 1931 در کنگره آتن، حفاظت از میراث فرهنگی در هفت قطعنامه اصلی با عنوان منشور مرمت [2] به تصویب رسید و در آنها توجه و احترام به آثار تاریخی از طریق حفاظت، حمایت، مراقبت، و مرمت توصیه شد.

در دومین کنگره که در ونیز و به سال 1964 برگزار گردید، واژه میراث به‌کار گرفته شد. در مقدمه مصوب این منشور که به "منشور" و زین مشهور است، بر لزوم حفظ میراث گذشتگان به‌عنوان مسؤلهتی همگانی تأکیدی شد و اعلام شده است:

لایمان‌های تاریخی ملت‌ها، سرشار از بچم روزگار گذشته، شاهد زنده سنت‌های " کهن ایشان است که تا به امروز باقی مانده‌اند... بر ماست که این میراث را در "اصلی‌ترین حالت به نسل‌های آینده تحویل دهیم

شش ماه بعد از تصویب منشور ورژن، در سرانجامین جلسه مجمع عمومی یونسکو در پاریس، توصیه‌نامه‌ای به تصویب رسید که در آن از عبارت میراث فرهنگی، برای تعریف دارایی فرهنگی [3] استفاده و گفته شد

اموال فرهنگی به اموال منقول و غیرمنقولی اطلاق می‌شود که از نظر میراث " ...فرهنگی یک کشور، واجد اهمیت فراوانی باشد

دارایی فرهنگی در توصیه‌نامه دیگر، مصوب پانزدهمین جلسه مجمع عمومی یونسکو در 1968 در پاریس، به دو بخش منقول و غیرمنقول تقسیم شد

الف) اموال غیرمنقول مانند عرصه‌های باستانی و تاریخی ملی علمی، سازه‌های آثار مذهبی و غیرمذهبی که از نظر تاریخی، علمی، هنری، و معماری ارزشمند هستند و شامل مجموعه سازه‌های سنتی، محله‌های تاریخی واقع در محیط‌های مسکونی شهری و روستایی، و همچنین سازه‌های بدوی فرهنگ‌های پیشین که هنوز سالم مانده‌اند، می‌شود. تعریف "دارایی فرهنگی" به اشخاص غیرمنقول اطلاق می‌شود، مانند ویانه‌های تاریخی که در سطح زمین باقی مانده‌اند و بقایای باستانی مدفون در زیر خاک. اموال فرهنگی شامل جایگاه و محل قرار گرفتن این‌گونه دارایی‌ها نیز می‌شود؛

ب) اموال منقول که از نظر فرهنگی واجد اهمیت باشد، به اشخاص کشف شده در اموال غیرمنقول و اشخاص زیر خاکی که در محوطه‌های باستانی ملی تاریخی و ملی "در هر جای دیگری کشف شوند

مصوبه شانزدهمین جلسه مجمع عمومی یونسکو در 1970، دسته‌بندی دقیق‌تری از دارایی‌های فرهنگی زیر ارائه کرده است

الف) مجموعه‌ها و نمونه‌های نادر جانورشناسی، گياه‌شناسی، معدن‌شناسی، کالبدشناسی، و اشرفی با اهمیت دینی‌شناسی؛

ب) اموال مربوط به تاریخ از جمله تاریخ علوم و فنون، تاریخ نظامی و اجتماعی، و همچنین زندگی رهبران، متفکران، دانشمندان، و هنرمندان ملی و روئادهای مهم ملی؛

ج) دستاوردهای کاوش‌های باستان‌شناختی (قانونی ملی پنهانی)؛

د) عناصر حاصل از تجزیه و تفکیک بناهای تاریخی ملی هنری و محوطه‌های باستانی؛

ه) اشرفی عتیقه که بیش از صد سال قدمت دارند، از قبیل سکه‌ها، کتیبه‌ها، و مهره‌های کنده‌کاری شده؛

و) اشرفی مردم‌شناختی؛

ز) اموالی که دارای اهمیت هنری هستند مانند تابلوهای نقاشی، طرح‌هایی که به‌طور کامل با دست بر روی هر نوع زمینه و تکیه‌گاهی ملی با هر نوع ماده‌ای ساخته شده باشند (به‌استثنای طرح‌های صنعتی و مواد ساخته و تزیین شده با دست)، آثار اصرفی هنر بچکرتراشی و مجسمه‌سازی با هر نوع ماده‌ای، کنده‌کاری‌ها و مهرها و چاپ‌های سنگی اصرفی، و ترکیب و تلفیق و جور و سوار کردن اشرفی که جنبه هنری اصرفی دارند و از هر نوع ماده‌ای می‌توانند ساخته شده باشند؛

ح) نسخ خطی نادر و آثار نخستین صنعت چاپ، کتاب‌ها، اسناد، و انتشارات قدیمی که دارای اهمیت ویژه هستند (از نظر تاریخی، هنری، علمی، ادبی، و غیبه) به‌طور مجزا ملی در مجموعه‌ها؛

ط) تمبرهای پست، تمبرهای درآمد، و تمبرهای طبود و طبکاری، مجزا ملی در مجموعه‌ها؛

ی) بایگانی‌ها از جمله بایگانی‌های صدا، عکاسی، سرنما، مطبوعات؛

ک) اثارهای که بیش از صد سال قدمت دارند و ابزار موسیقی قدیمی

در آخرین دسته‌بندی که در هفدهمین جلسه مجمع عمومی یونسکو در سال 1972 در پاریس، با نام کنوانسیون حفاظت جهانی میراث فرهنگی [4] به تصویب رسیده میراث طبیعی زین به این دسته‌بندی‌ها افزوده شد. در دو ماده اول و دوم این عهدنامه، هر دو عبارت میراث فرهنگی و میراث طبیعی تبیین شده است.

بر اساس کنوانسیون، "کم‌تیره میراث جهانی" وابسته به یونسکو تأسیس شد و فهرستی با عنوان «فهرست میراث جهانی» [5] منتشر کرد. آثار جدیدی به این فهرست افزوده و به صورت ادواری منتشر می‌شود. در این فهرست سه دسته آثار ثبت شده‌اند: میراث فرهنگی، میراث طبیعی، و میراث فرهنگی - طبیعی

از کشور ایران تاکنون چهار اثر در این فهرست به ثبت رسیده است: چغازنبیل در خوزستان، تخت جمشید (پرسپولیس) در فارس، و میدان نقش جهان (امام) در اصفهان، که هر سه در 1358 ش. به ثبت جهانی رسیده‌اند. در سال‌های اخیری 17 اثر دیگر زین برای ثبت در فهرست مذکور پیشنهاد شده که از جمله: تخت سلیمان در آذربایجان غربی در بی‌ماه 1382 به تصویب رسیده و پاسارگاد در فارس زین در دست مطالعه و بررسی است.

توجه به میراث فرهنگی در ایران

از قرن پانزدهم میلادی (نهم هجری) به بعد، ایران مورد توجه سرلحان و جهانگردان قرار گرفت. آنان در سفرنامه‌های خود از تمدن و فرهنگ کهن ایران نام برده و به معرفی آثار مهم و برجسته‌ای همچون تخت جمشید و پاسارگاد پرداخته‌اند.

علاقه به یافتن گنج و نگهداری اشیای عتیقه در ایران در دوره قاجاری رایج بوده است. در نوشته‌ها و خاطرات بزرگان و درباریان این دوران، اصطلاحاتی مانند زم‌ن‌کزی، نطه‌کزی و طلاشویی به چشم می‌خورد.

ناصرالدین شاه قاجار به کاوش و گردآوری اشیای عتیقه علاقه‌مند بود و گاه به تعمیری بناهای تاریخی می‌پرداخت. در زمان او و قبل از 1290 ق. نخستین موزه با عنوان موزه‌خانه شاهنشاهی در کاخ گلستان برپا شد. در 1293 زهن به فرمان وی با تقلید از موزه‌های اروپایی، بنای تالار جدیدی در کاخ گلستان آغاز شد که در 1299 به اتمام رسید.

کندوکاوهای منظم و مداوم در ایران با اعطای مجوز کاوش‌های باستان‌شناختی در شوش، توسط ناصرالدین‌شاه به فرانسویان آغاز گردید. کاوش‌های شوش پس از آمدن مارسل دی‌لافوا [6] به ایران، از 1302 ق. (1884) شروع شد و نزدیک به یک قرن طول کشید. با عقد "قرارداد انحصار اکتشاف آثار قدیمه در ممالک محروسه ایران" در 1312 (1895)، توسط ناصرالدین‌شاه و تجدیدنظر آن معروف به قرارداد مورگان در 1318 (1900)، توسط مظفرالدین‌شاه، حفاری‌های باستان‌شناختی در سراسر ایران به انحصار فرانسه درآمد. کشف لوح حمورابی اثر ارزنده دوره عیلامی شوش و سند حقوقی مهم دنیای باستان که در موزه لوور نگهداری می‌شود در این دوره اتفاق افتاد.

در 1289 ش. اداره عتیقات توسط صریح‌الملک، در قسمت شمالی مدرسه دارالفنون به ریاست ای‌ج می‌زا، شاعر معروف، تأسیس شد. سپس به تالار آینه در کاخ مسعودی انتقال یافت. اشیای این موزه در 1316 به بنای نوبنوا موزه ایران باستان منتقل شد.

با تأسیس انجمن آثار ملی در 1301 به کوشش جمعی از دولتمردان و روشنفکران از جمله محمدعلی فروغی (ذکاءالملک) وزیری امور خارجه وقت، اقداماتی آغاز شد

که از مهم‌ترین آنها می‌توان به تهی‌فهرستی از 88 بنا و محوطه باستانی توسط هرتسفلد، باستان‌شناس آلمانی، و ثبت آنها در فهرست آثار ملی نام برد.

در 1306 (1927)، امتیاز انحصاری فرانسه برای کاوش در ایران لغو و کاوش‌های باستان‌شناختی فرانسوی، به منطقه شوش محدود شد. در مقابل، احداث موزه و کتابخانه ملی در تهران و مدیته آن برای 15 سال به فرانسوی‌ها واگذار شد.

در 1307 آندره گدار، معمار فرانسوی، به ایران آمد. وی از آغاز 1308 رسماً به استخدام دولت ایران درآمد و ریاست اداره عتیقات را بر عهده گرفت. همچنین ساختن موزه و کتابخانه ملی را از 1313 تا 1316ش. به انجام رسانید. گدار تا سال 1332 که از طرف دولت متبوع خود بازنشسته شد بر تشکلات باستان‌شناسی و موزه ایران باستان ریاست داشت.

در زمینه بررسی و معرفی هنر ایران، غنی از گدار، بانی به فعالیت‌های آرتور اپهام پوپ، شرق‌شناس امریکایی، اشاره کرد که نخستین بار در 1304 به ایران آمد. او یک سال بعد نمایشگاهی از هنرهای ایرانی در فیلادلفیا برپا کرد و در 1307 مؤسسه امریکایی هنر و باستان‌شناسی ایران را در نیویورک بنیان گذاشت. وی با سفرهای پی‌درپی خویش به سراسر ایران، آثار معماری و هنر ایران را مورد بررسی و مطالعه دقیق قرار داد و زیر نظر او بزرگ‌ترین و مهم‌ترین اثر درباره تاریخ هنر ایران، معرفی «آشنایی با میهن‌تورهای ایران»، تدوین و منتشر شد. پوپ همچنین در جرطن لغو امتیاز انحصار کاوش‌های باستان‌شناختی فرانسه در ایران و تأسیس انجمن آثار ملی و سایر فعالیت‌های مربوط به باستان‌شناسی و هنر ایران فعالیت داشت.

پس از گدار، ابتدا محمدتقی مصطفوی و سپس ایران‌نژاد دیگر ریاست تشکلات باستان‌شناسی و ادارات کل دیگری را عهده‌دار شدند که بعدها با ادغام آنها

سازمان میراث فرهنگی کشور تشکلی شد. ولی فعالیت هایت های خارجی در
ایران تا سال 1357 همچنان ادامه یافت

قوانین و مصوبات

در ایران نخستین قانون در زمینه آثار فرهنگی - تاریخی موسوم به قانون عتیقات
که پیش نویس اولیه آن را هرتسفلد تهیه کرده و توسط گدار تجدیدنظر و تکمیل
شده بود در آبان 1309 به تصویب مجلس شورای ملی رسید و به اجرا درآمد.
این قانون که اساس قوانین مربوط به میراث فرهنگی ایران به شمار می رود، تقسیم
اشرفی مکشوفه را به تربیتی که در قانون ذکر شده یعنی دولت و کاوشگر مجاز
می شمرد و حتی صدور سهم کاشف را از پرداخت حقوق و عوارض گمرکی
معاف می دانست. تا آنکه در سال 1352 ش. به همت فیروز باقرزاده رئیس مرکز
باستان شناسی ایران، تقسیم اشرفی مکشوفه در کاوش های باستان شناسی متوقف
شد.

قوانین دیگری نیز در تکمیل قانون عتیقات در سال های قبل و بعد از انقلاب
اسلامی به تصویب رسید و به اجرا درآمد. از جمله قانون ثبت آثار ملی مصوب
1352، قانون الحاق ایران به کنوانسیون حمایت میراث فرهنگی و طبیعی جهان
در 1353 و موادی از قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب 1375 که
ناظر بر سرقت، خراب کردن، تخلف از ضوابط مصوب، خارج کردن اموال
تاریخی - فرهنگی از کشور، حفاری غیر مجاز، و جز آن می باشد

هفت سال پس از انقلاب اسلامی، با تصویب قانون تشکیلات سازمان میراث
فرهنگی کشور در بهمن 1364، با ادغام چندین مرکز و اداره کل، سازمان میراث
فرهنگی ایران (ایکو) [7]، از ابتدای سال 1366 رسماً کار خود را آغاز کرد

از این پس، عبارت میراث فرهنگی به جای کلمات و ترکیب های دیگر، جایگزین
شد و پیش از پیش کاربرد یافت

میراث فرهنگی در ماده 1 قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی کشور مصوب
1367: چنين تعريف شده است

میراث فرهنگی شامل آثار باقی مانده از گذشتگان است که نشانگر حرکت انسان " در طول تاریخ می باشد و با شناسایی آن زمینه شناخت هویت و خط حرکت فرهنگی او می گردد و از این طریق زمینه های عبرت برای انسان فراهم می آید؛ فهرست آثار ملی، که بر مبنای فهرست هرتسفلد شکل گرفته است، نخستین بار در 1345 با عنوان فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران در قالب نخستین نشری سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران منتشر شد. در این فهرست، تا به امروز که شوراهاى ثبت منطقه‌ای برای تسريع در شناسایی و مستندسازی و ثبت در فهرست آثار ملی فعالیت می کنند نزدیک به ده هزار بنا، تپه، مجموعه، و محوطه تاریخی به ثبت رسیده است. هم اکنون پرونده های ثبت آثار ملی در مرکز اسناد و مدارک میراث فرهنگی نگهداری می شود؛ و اخیراً زن با تصویب آیین نامه اموال فرهنگی، هنری و تاریخی نهادهای عمومی و دولتی توسط هیئت وزیران در اسفندماه 1381، گام جدی برای تشکیل فهرست اموال منقول برداشته شده است. در این آیین نامه که عمر یک صد سال را برای اموال لازم می شمرد، دسته بندی زیر تعیین گردیده است: اموال فرهنگی - تاریخی، اموال تاریخی، اموال فرهنگی، اموال هنری، اموال مطالعاتی، و اموال تقلیدی جعلی. بر طبق این آیین نامه دارندگان اموال فرهنگی، تاریخی، و هنری اعم از وزارتخانه ها و سازمان ها و مؤسسات دولتی و عمومی غنی دولتی و دستگاه ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی بایستی نسبت به ثبت اموال خود در برگه ها و دفاتر مربوط اقدام کنند و نسخه ای از آن را به سازمان میراث فرهنگی کشور و وزارت امور اقتصاد و دارایی ارسال دارند.

دیگاه های نو در جهان

برنامه حافظه جهانی -

در 1992 یعنی بیست سال پس از تصویب و آغاز فعالیت عهدنامه حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان، برنامه حافظه جهانی از سوی یونسکو برای حفاظت، حمایت، معرفی، و انتشار میراث مستند جهانی [8] اعلام شد. میراث مستند در این برنامه، علاوه بر دست‌نوشته‌ها (آثار خطی) و اسناد ارزشمند نادر که در کتابخانه‌ها و آرشیوها موجود است، مدارک دیگر را نیز در برمی‌گیرد به‌ویژه مواد دنیاری - شنیداری، فایده‌های رایج‌های و حتی آداب و رسوم محلی و سنن شفاهی که شدیداً در معرض زوال و فراموشی قرار دارد. ایجاد فهرست حافظه جهانی نیز پس از آن در اجلاس کمیته مشورتی در پاریس، در 1995 مطرح گردید. همچنین تدوین فهرست میراث مستند ملی همگام با فهرست حافظه جهانی به دولت‌های عضو یونسکو توصیه شد. این برنامه در سه سطح ملی، (منطقه‌ای، و بین‌المللی دنبال می‌شود (8: 6-8)

[میراث دیجیتالی] 9 -

در سال 2002 پیشنهاد جدیدی از سوی یونسکو درباره حفاظت منابع دیجیتالی مطرح شد. در این طرح، میراث دیجیتالی و محدوده کاربرد آن چنین تعریف شده است: "میراث دیجیتالی شامل اسنادی از تمام قسمت‌های جهان است که از انواع مدارک موجود در همه زبان‌ها و همه زمینه‌های دانش به‌صورت دیجیتالی درآمده و علی‌الابتدا به‌صورت دیجیتالی تهیه شده است و شکل دیگری ندارد شامل متن، پایگاه‌های اطلاعاتی، تصاویر ثابت و متحرک، اطلاعات شنیداری و گرافیکی، هم‌این‌طور نرم‌افزارهای مربوط به آن که به‌صورت پیوسته علی‌غیر آن تهیه شده است" (20)

در مارس 2003 پیش‌نویس قطعنامه حفاظت میراث دیجیتالی توسط کتابخانه ملی استرالیا برای یونسکو تهیه و منتشر گردید.

میراث فرهنگی معنوی -

ابتکار دیگر، اعلام روز جهانی موزه‌ها در سال 2004 از سوی شورای بین‌المللی موزه‌ها (ایکام) [10] به‌عنوان میراث فرهنگی معنوی [11] است، که با هدف تأکیدی بر اهمیت میراث فرهنگی غنی مادی و ناملموس انتخاب شده است. میراث فرهنگی معنوی از دهه هفتاد میلادی (1973) برای حفاظت از فولکلور مورد توجه کشورهای عضو یونسکو قرار گرفت. پیش از آن نیز در 1967 در اصلاحیه عهدنامه برن [12] برای حراست از آثار ادبی و هنری از طریق قوانین حقوق مالکیت معنوی مطرح شده بود. مصادیق میراث فرهنگی معنوی عبارتند از: زبان، دانش سنتی، اساطیر، فولکلور، و مناظر فرهنگی (9: 9-12). فرایند جهانی شدن [13] در عرصه‌های اقتصادی، اجتماعی، و سرگسری که رشد سریع فناوری ارتباطی و اطلاعاتی آن را تقویت می‌کند بازتاب‌های فرهنگی بسط مهمی دارد. فرهنگ جوامع کوچک‌تر، به‌ویژه گنجینه فرهنگی روایی و سنن شفاهی، تحت تأثیر فرهنگ غالب، به‌شدت رنگ می‌بازد. از این‌رو، جهانی‌سازی را عامل یکسان‌سازی فرهنگی می‌دانند. بنابراین حفظ میراث فرهنگی معنوی، به‌منظور بقای فرهنگ‌های محلی و بومی برای استمرار تنوع فرهنگی در جهان، امری ضروری است. به‌همین سبب، یونسکو این هدف را به‌عنوان یکی از اولویت‌های راهبردی در عرصه بین‌المللی فرهنگ با جدیت دنبال می‌کند. با وجود این بای گفت، میراث فرهنگی معنوی در مقام میراث جهانی بشر، بحث نظری و حقوقی پیچیده‌ای دارد که در سال‌های آتی، موضوع بحث و گفت‌وگوی جهانی قرار خواهد گرفت.